

ДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

THE QUESTION OF INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR THE USE OF FORCE AND ITS SIGNIFICANCE AT THE PRESENT STAGE

Кобан О.Г., к.ю.н.,

доцент кафедри теорії та історії права та держави

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття надає детальний та всебічний аналіз історичної еволюції концепції міжнародно-правової відповідальності за застосування сили. Вона акцентує увагу на важливості системного підходу до організації та представлення послідовного матеріалу, який зберігає цілісність історичних процесів та дотримується встановлених хронологічних рамок. Такий підхід є критично важливим для розуміння послідовності подій та їхнього впливу на сучасні інтерпретації та застосування міжнародного права. Зберігаючи безперервність історичних процедур, стаття створює основу для глибокого вивчення механізмів, що лежать в основі реалізації норм міжнародного права.

У статті також подано стислий аналіз історичного розвитку концепції міжнародно-правової заборони на застосування сили, а також розглянуто роль Міжнародного кримінального суду в сучасних процесах. Додатково розглядається застосування сили з точки зору соціологічного підходу до права. Особливу увагу приділено наслідкам застосування агресії для держави та національностей, що проживають на її території.

В історичному контексті розглянуто основні механізми наднаціонального кримінального правосуддя та формування ключових положень кримінального врегулювання й захисту інтересів нації в умовах тиранії держави, в якій вони проживають, та інших держав, діяльність яких призводить до порушень прав і свобод національних меншин.

Стаття також містить теоретичний аналіз подій, що відбувалися на території України, у контексті наявності або відсутності міжнародно-правової відповідальності за застосування сили. Розглянуто моделі можливого поведінки держави на основі існуючих міжнародно-правових форм регулювання цих процесів та можливість їх реалізації Україною з урахуванням ратифікації міжнародної конвенції без внесення змін до Конституції України і узгодження усіх питань, які стосуються застосування норм міжнародного та національного правового регулювання, особливо з урахуванням можливих протиріч та колізій.

Поєднуючи історичний аналіз із сучасними правовими та інституційними рамками, стаття пропонує міцну основу для розуміння взаємозв'язку між минулими подіями та сучасними зусиллями, спрямованими на забезпечення глобальної безпеки й відповідальності. Вона закликає до колективної відданості принципам справедливості, правди та верховенства права, які є ключовими для запобігання повторенню актів агресії та сприяння створенню безпечного й гармонійного міжнародного порядку.

Ключові слова: Друга світова війна, агресія, фашизм, відповідальність, Міжнародний кримінальний суд.

The article provides a detailed and comprehensive analysis of the historical evolution of the concept of international legal responsibility for the use of force. It emphasizes the importance of a systematic approach to organizing and presenting consistent material that preserves the integrity of historical processes and adheres to established chronological frameworks. Such an approach is crucial for understanding the sequence of events and their impact on contemporary interpretations and applications of international law. By preserving the continuity of historical procedures, the article lays the groundwork for a nuanced exploration of the mechanisms underlying the enforcement of international legal norms.

The article provides a brief analysis of the historical development of the concept of the international legal prohibition to use force, as well as analysis of the role of the International Criminal Court in modern process. In addition, the use of force from the point of view of the sociological approach to law is considered. Particular attention is paid to the consequences for the state of the use of aggression in relation to the nationalities living in its territory.

In the historical context, the main mechanisms of supranational criminal justice and the formation of the main provisions of the criminal settlement and protection of the interests of the nation in the face of the tyranny of the state in which they live and other states, whose activities lead to violations of the rights and freedoms of national minorities, are considered.

The article provides a theoretical analysis of the events that took place on the territory of Ukraine in terms of the presence or absence of international legal responsibility for the use of force. Also, models of possible state behavior based on the existing international legal forms of regulation of these processes and the possibility of their implementation by Ukraine, taking into account the ratification of the international convention without amending the Constitution of Ukraine and the coordination of all issues related to the implementation of international and national legal regulations, especially taking into account possible contradictions and collisions.

Key words: II World War, aggressions, fascism, International Criminal Court (ICC).

Вступ. Історія людства нерозривно пов'язана з війнами та насильством. Друга світова війна стала трагічним підтвердженням цієї тези. Незважаючи на Нюрнберзький процес та створення міжнародних кримінальних судів, проблема безкарності за воєнні злочини та агресію залишається актуальною. Історичний досвід вчить нас, що лише міцна система міжнародного права може ефективно протистояти імперським амбіціям та захищати мир.

Ідея створення міжнародного механізму притягнення до відповідальності за воєнні злочини виникла ще після Першої світової війни. Досі існують проблеми з притягненням до відповідальності керівників країн-агресорів. Ратифікація міжнародних угод, використання реальних механізмів для гарантування захисту країн, які не здатні себе захистити самостійно. Вивчення історичного досвіду та поглиблення міжнародного права є ключовими для створення ефективної системи формування світового порядку.

Ступінь наукової розробки теми. Тема відповідальності за збройну агресію важко назвати новою та не дослідженою. Першими міркування на цю тему висловлювали М. Т. Цицерон, Г. Гроцій, Ш. Монтеск'є, разом з тим, починаючи з XX століття вчені досі не мають готових відповідей на все нові прояви збройної агресії в світі. «Глибока зтурбованість» як відповідь на агресію набула характеру жарту, а тим часом в науковій сфері ці питання досліджують Цветкова Ю. В., Иванов В. А., Гринчак В. А., Земан І. В., Когутич І. І., Щербань С. В. Кількість вчених, які досліджували питання порушення заборони використання державами військової сили для реалізації зовнішньополітичних цілей, планування та реалізацією політики агресивної війни надзвичайно зростає. Серед дослідників зазначеної проблеми – І. Бантекас, Я. Броунлі, А. Камто, Р. Краер, Л. Мей, С. Саяпін, О. Трікоз, А. Фердросс, С. М. Швельбел та інші. Характеризуючи міжна-

родні судові установи, М. І. Сірий визначив місце серед них Міжнародного кримінального суду, а також дав короткий опис його історії, структури та правил судочинства.

Метою та завданнями цієї статті є змістовний аналіз процесуального розгляду та притягнення до відповідальності за вчинення військових злочинів та оформлювання на основі цього аналізу пропозицій щодо дій пов'язаних з узгодженням правової позиції стосовно проблемних питань співвідношення міжнародного та національного права.

Виклад основного матеріалу. Загалом Статут та Регламент Нюрнберзького трибуналу передбачає доволі широкі права для сторони захисту, зокрема: отримувати копії обвинувального акту та всіх документів, які стосуються обвинувачення, мовою, яку розуміє підсудний; давати пояснення щодо висунутих обвинувачень; подавати заяви та заявляти клопотання; клопотати про виклик свідків або вилучення документів; надавати докази; піддавати перехресному допиту свідка, викликаного обвинуваченням тощо.

Нюрнберзький трибунал був судом *ad hoc*, мав мультинаціональний характер і зазнав критики своєї легітимності, але його внесок у міжнародне право та історію людства не варто недооцінювати. Реалізація ідеї міжнародної кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів проти міжнародного права, яку плекали кілька поколінь учених-пацифістів, поклала початок практичному становленню і розвитку міжнародного кримінального права і процесу, в яких вдалося поєднати кримінально-процесуальні постулати правових систем різних країн, тим самим створивши унікальний комплекс правових норм *sui generis*. Саме Нюрнберзький процес заклав підвалини міжнародної кримінальної юстиції і проторував шлях до постійного, універсального і незалежного Міжнародного кримінального суду [1, 33].

Міжнародний кримінальний суд має комплементарну юрисдикцію, зокрема, відповідно до ст. 1 Статуту, Міжнародний кримінальний суд доповнює національні органи кримінальної юстиції. Таким чином, Міжнародний кримінальний суд доповнює собою національні суди, якщо вони з певних причин не можуть ефективно здійснити правосуддя, зокрема щодо вищих посадових осіб держави, командного складу її збройних сил та правоохоронних органів. Він став одним із ключових міжнародно-правових інструментів, необхідних для забезпечення сталого світового порядку. Потрібно боротися з культурною безкарністю щодо винуватих у вчиненні особливо серйозних злочинів. Сьогодні, більше ніж будь-коли, відчувається гостра потреба в діяльності суду. У суді повинні бути відповідним чином представлені різні правові системи миру, оскільки глобалізація аж ніяк не означає гомогенізацію. Жодна країна не повинна бути виключена із цього історичного процесу; всі країни повинні мати можливість висловити суду свої власні погляди у відношенні міжнародного кримінального судочинства.

Разом з тим, Міжнародний військовий суд вніс революційні зміни в міжнародне право, і, як будь-які революційні зміни, вони не є абсолютно легітимними. Міжнародне право не сповідує виключно континентальні правові постулати, воно не подібне до кодексу чи статуту, і за висловом К. Райта, воно більше схоже на загальне право – в тому сенсі, що його характер змінюється та еволюціонує, керуючись принципами справедливості та інтересами всього людства [1, с. 20]. «Справедливість вимагала покарання цих людей... У випадку, якщо два постулати правосуддя конфліктують один з одним, пріоритет має вищий із них; і покарання тих, хто несе моральну відповідальність за міжнародний злочин, яким була Друга світова війна, може безумовно вважатися важливішим, ніж дотримання досить відомого правила про заборону застосування закону *ex post facto*, з якого буває так багато винятків» – визнав Г. Кельзен [2, с. 165].

Засади та принципи Нюрнберзького процесу знайшли свій подальший розвиток в нормах міжнародного кримінального та міжнародного гуманітарного права та стали основоположними у створенні в 90-х роках минулого століття міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*.

17 липня 1998 року був підписаний Римський Статут Міжнародного кримінального суду [3], а з 01 липня 2002 року він набрав законної сили. На відміну від статуту Нюрнберзького трибуналу, Римський статут слідом за статутами трибуналів передбачив механізм захисту потерпілих і свідків, вказавши, що Судова палата забезпечує, щоб розгляд був справедливим, швидким і проводився при повному дотриманні прав обвинуваченого і з належним урахуванням необхідності захисту потерпілих і свідків.

Серед прав обвинуваченого центральне місце завжди займала презумпція невинуватості, нерозривно пов'язана з правом обвинуваченого (підозрюваного) на «брехню». Статут вперше офіційно закріпив це право і його межі. У ст. 67 Римського статуту зазначено, що обвинувачений має право без прийняття присяги виступати з усними або письмовими заявами на свій захист. При цьому необхідно мати на увазі, що «право на брехню» не є автоматично правом на обмову іншої особи, оскільки у разі звинувачення іншої особи, обвинувачений повинен давати свої свідчення під присягою в якості свідка. Крім того, Статут вперше закріпив процедуру, діючу в разі визнання обвинуваченим вини.

Багато країн підписали, однак не ратифікували Римський Статут, через невідповідність положень Статуту національним конституціям. Римський Статут було підписано Україною 20 січня 2000 року, однак також не ратифіковано, з огляду на висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 [4].

Конституційний Суд вважає, що стаття 1 Статуту, вказуючи на те, що Міжнародний кримінальний суд є постійним органом, уповноваженим здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за найсерйозніші злочини, які викликають стурбованість міжнародного співтовариства, водночас наголошує, що цей Суд доповнює національні органи кримінальної юстиції. Аналогічне положення міститься також в абзаці десятому преамбули Статуту. Доповнюючий національну систему правосуддя характер Міжнародного кримінального суду конкретизується у ряді інших статей Статуту, зокрема в пункті 2 статті 4, згідно з яким Суд може здійснювати свої функції і повноваження на території будь-якої держави-учасниці, у підпункті «а» пункту 1 статті 17, відповідно до якого Суд приймає до свого провадження справи не тільки за зверненням держави-учасниці, а й з власної ініціативи, коли держава, під юрисдикцією якої перебуває особа, підозрювана у вчиненні передбаченого Статуту злочину, «не бажає або не здатна проводити розслідування чи порушити кримінальне переслідування належним чином». Отже, Міжнародний кримінальний суд доповнює систему національної юрисдикції.

Можливість такого доповнення судової системи України не передбачена розділом VIII «Правосуддя» Конституції України [5]. Це дало підстави Конституційному Суду України зробити висновок про те, що абзац десятий преамбули та стаття 1 Статуту не узгоджуються з положеннями частин першої, третьої статті 124 Конституції України, а тому приєднання України до цього Статуту відповідно до частини другої статті 9 Конституції України можливе лише після внесення до неї відповідних змін.

Захоплення російською федерацією кримського півострова та частини Луганської та Донецької областей, наприкінці 2013 та початку 2014 року, мали ознаки порушення вищезгаданої статті 64 та статей 27 (кожна людина має невід'ємне право на життя), 28 (кожен має право на повагу до його гідності), 29 (кожна людина має право

на свободу та особисту недоторканність), 55 (кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань), 60 (ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази) Конституції України. Це вимагає посилення міжнародних гарантій захисту прав і свобод людини в Україні.

Отже, після підписання Римського Статуту, збройне вторгнення російської федерації на територію України поставив на порядок денний питання збереження миру та покарання винних у військових злочинах. Виходячи з розуміння того, що ефективне переслідування військової агресії повинно бути забезпечене як заходами на національному рівні, так і шляхом посилення міжнародного співробітництва, 04 лютого 2015 року Верховною Радою схвалено заяву про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян.

Так, стаття 7 Статуту Міжнародного кримінального суду передбачає поширення юрисдикції суду на злочини проти людяності. Для цілей цього Статуту «злочини проти людяності» означає будь-яке з наступних діянь, які вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо: а) вбивство; б) винищення; с) поневолення; д) депортація або насильницьке переміщення населення; е) ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; ф) катування; г) згвалтування, оборнення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості; h) переслідування будь-якої ідентифікованої групи або спільноти з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних або інших мотивів, які повсюдно визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-якими діями, зазначеними в даному пункті, або будь-якими злочинами, що підпадають під юрисдикцію Суду; і) насильницьке зникнення людей; j) злочин апартеїду; k) інші нелюдські дії аналогічного характеру, що полягають в умисному заподіянні сильних страждань

або серйозних тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю.

Як бачимо, практично всі злочинів, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, характеризуються вказівкою на широкомасштабні та систематичні посягання на цивільне населення, що тісно кореспондується з загальною направленістю Міжнародного кримінального суду на притягнення до відповідальності посадових осіб, військовослужбовців високого рангу, політичних та державних діячів.

Висновки. Події, що відбулися в Україні з листопада 2013 по лютий 2014 року, можна кваліфікувати як злочини проти людяності, а з березня 2014 року – як злочин агресії.

24 жовтня набрав чинності Закон № 3909-IX «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього».

Проте навіть зараз, при визнанні юрисдикції та відкриття провадження лишаються значні проблеми практичної реалізації як належного судового розгляду, так і притягнення винуватих осіб до відповідальності.

Їх вирішення можливе шляхом:

– усунення протиріч між конституційними нормами і Римським статутом Міжнародного кримінального суду шляхом внесення відповідних змін до Конституції України;

– приведення національного кримінального законодавства у відповідність до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду;

– розмежування юрисдикції між національними судами та юрисдикції Міжнародного кримінального суду.

Нові конфлікти вимагають нових рішень. Ми повинні вирішувати питання на всіх етапах того або іншого конфлікту за допомогою застосування всеосяжного підходу, що передбачає здійснення зусиль в галузі запобігання причинам виникнення конфліктів, підтримання миру під час виникнення кризи, зміцнення миру. Держави, на території яких відбуваються такі злочини, повинні нести головну відповідальність, однак, під час відсутності своєчасних і належних дій держави, відповідальність за вживання заходів реагування лягає на міжнародне співтовариство. Процеси відправлення правосуддя й примирення являють собою найважливіші засоби реагування на ці та інші грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права й права, що стосується прав людини, і, в кінцевому результаті, встановлення стійкого миру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kittichaisaree K. *International Criminal Law*. New York: Oxford University Press, 2001. P. 482.
2. Kelsen H. Will the judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law. *International Law Quarterly*. 1947. Vol. 1. № 2. P. 153–174.
3. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588/radao152#o152(дата звернення: 10.12. 2024).
4. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11.07.2001 № 3-в/2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text> (дата звернення: 10.12. 2024).
5. Конституція України (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, N 30, ст. 141).
6. Розбудова демократичного суспільства після Нюрнберзького трибуналу : зб. статей учасників міжн. конф., м. Одеса, 22–23 жовтня 2010 р. Одеса : Фенікс, 2010. С. 270.
7. Міжнародне судочинство / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К. : ТОВ «Юридична думка», 2009. С. 260.